

Anna Brysiak*, Krzysztof Mieszczak*

OCENA SYSTEMÓW REGLAMENTACJI DÓBR KONSUMPCYJNYCH
W RÓŻNYCH STADIACH ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO POLSKI

Wstęp

W chwili obecnej reglamentacja stanowi najbardziej widoczny i odczuwany element naszego rynku. Jest więc ważnym problemem ekupiającym uwagę całego społeczeństwa. Wydawać by się mogło, że zjawisko o tak powszechnym charakterze stanowi przedmiot licznych analiz i opracowań. Tymczasem brak jest prac zajmujących się zarówno teoretyczną stroną reglamentacji, jak też analizujących funkcjonujący obecnie system. Podobnie, nie został jeszcze w literaturze opisany system aprowizacji reglamentowanej istniejący w latach czterdziestych. Nie próbowano, jak dotąd, rozpatrywać zagadnienia efektywności systemu reglamentacji w relacji do określonej sytuacji społeczno-ekonomicznej. Powyższe przyczyny skłoniły nas do podjęcia próby wstępnej analizy, tak właśnie ujętego problemu.

Zasadniczym celem opracowania jest analiza efektywności systemów reglamentacji, jakie funkcjonowały w Polsce w latach czterdziestych (stadium niskiego rozwoju społeczno-gospodarczego) oraz w latach osiemdziesiątych (stadium rozwiniętej gospodarki).

Nasuwa się w związku z tym pytanie, w jakim stopniu odmienna w obu przypadkach sytuacja ekonomiczna, społeczna i polityczna wpłynęła na realizację przez system swych podstawowych funkcji,

*SKN Ekonomiki Handlu Wewnętrznego.

a także, w jakim stopniu determinowała one cele stawiane takiemu rozwiązaniu.

Hipoteza wyjściowa zawiera się w stwierdzeniu, iż w warunkach relatywnie niskiego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego system reglamentacji jest skutecznym sposobem rozdziału posiadanych zasobów dóbr konsumpcyjnych, natomiast gdy poziom ten jest znacząco wyższy - skuteczność działania systemu jest znacznie mniejsza.

Analiza okresu powojennego opiera się na informacjach pochodzących głównie z czasopiśm ekonomicznych tamtego okresu. Jest to praktycznie jedyne dostępne źródło informacji na ten temat. Natomiast analiza lat osiemdziesiątych - obok literatury przedmiotu - opiera się w poważnym stopniu na wynikach badań opinii społecznej, zawartych w opracowaniach Instytutu Handlu Wewnętrznego i Usług. Chcemy w tym miejscu podkreślić, że posiadane przez nas dane i informacje są bardzo ograniczone i wrywkowe, co nie pozostało bez wpływu na zawartość opracowania.

Całość rozważań zawarta została w trzech zasadniczych częściach. Pierwsza z nich nosi charakter teoretycznego wprowadzenia w problematykę reglamentacji. Zawiera przedstawienie ogólnych funkcji spełnianych przez system, a tym samym wprowadza pewne kryteria oceny. W następnej części analizujemy system aprowizacji reglamentowanej w latach czterdziestych, wskazując na jego podstawowe cele oraz dokonując próby oceny.

Kolejny fragment rozważań poświęcony jest reglamentacji w latach osiemdziesiątych. Skupiamy się w nim na ukazaniu odalienności warunków towarzyszących jej wprowadzeniu oraz zastanawiamy się nad możliwością skutecznego funkcjonowania reglamentacji w tym stadium rozwoju społeczno-gospodarczego kraju. Wreszcie, na zakończenie, dokonujemy krótkiego podsumowania obydwu okresów, wskazując na najważniejsze wnioski wypływające z przeprowadzonej analizy.

Chcemy podkreślić, że wszelkie nieścisłości występujące w pracy obarczają jedynie jej autorów, chociaż niekiedy wpływać mogą z niezależnych od nich przyczyn.

1. Istota reglamentacji oraz podstawowe kryteria oceny

Analizę reglamentacji rozpoczniemy od przedstawienia treści samego pojęcia. W encyklopedycznym ujęciu - reglamentacja oznacza "ustalony przez państwo stan prawny, polegający na wyłączeniu w określonym stopniu pewnych dóbr ze sfery wolnych stosunków gospodarczych: kupna, sprzedaży, wymiany, posiadania, używania, produkcji, przerobu, gromadzenia itp.; wykonywanie tych czynności w przypadku reglamentowanych dóbr wymaga zezwolenia właściwej władzy"¹.

W literaturze spotyka się także inne nieco sformułowania mówiące, iż reglamentacja polega na ustaleniu przez państwo w drodze administracyjnej wszystkich lub niektórych elementów rynkowych, takich jak: wielkości poszczególnych czynników wytwórczych, poziom produkcji, rozmiar podaży, poziom apozycia itp.² Nie wchodząc głębiej w analizę przytoczonych określeń, można stwierdzić, iż wspólnym elementem w obu przypadkach jest podkreślenie prawnoadministracyjnego charakteru wprowadzanych ograniczeń w sferze gospodarczej.

Zawężając rozważania do interesującej nas sfery wymiany, napotykamy na terminy "handel reglamentowany", "zaopatrzenie kartkowe" (bonowe), "sprzedaż racjonowana", które w istocie wyrażają tę samą treść - a mianowicie, taki sposób dystrybucji, w którym możliwe do nabycia rodzaje i ilości towarów konsumpcyjnych są administracyjnie ograniczone³. W dalszym ciągu pracy będziemy stosować pojęcie reglamentacji w powyższym znaczeniu.

Zastanawiając się nad miejscem i rolą reglamentacji w gospodarce socjalistycznej - gospodarce, której podstawowym celem jest zapewnienie maksymalnego zaspokajania stale rosnących materialnych i kulturalnych potrzeb społeczeństwa w drodze nieprzerwanego

¹ Mała encyklopedia ekonomiczna, Warszawa 1974, s. 602.

² Por. Z. Zakrzewski, *Ekonomika handlu wewnętrznego*, Warszawa 1972, s. 108.

³ Por. K. Boczar, Z. Koesut, *Ekonomika handlu*, Warszawa 1966, s. 235.

wzrostu i doskonalenia produkcji⁴ - nieodparcie nasuwa się wniosek, iż reglamentacja jest środkiem niezwykłym, po który sięga się w nadzwyczajnych okolicznościach. Tego szczególnego charakteru nabiera ona przy porównaniu z podstawową drogą zaspokajania potrzeb materialnych społeczeństwa. W procesie historycznego formowania się ekonomicznego systemu socjalizmu stał się nią rynek konsumpcyjny, wraz ze swym mechanizmem uzgadniania popytu i podaży⁵. Jednakże w sytuacji wystąpienia głębokich dysproporcji pomiędzy rozmiarami popytu a możliwościami jego realizacji, wykorzystanie takiej drogi zaspokajania potrzeb jest częściowo lub całkowicie niemożliwe. Zachodzi wówczas konieczność sięgnięcia przez socjalistyczne państwo do tego szczególnego środka, mającego jednakże służyć w dalszym ciągu realizacji tego samego celu. Powstaje zatem pytanie, w jakiej mierze reglamentacja jest w stanie zastąpić system rynkowy oraz jakie konkretne kryteria pozwalają na dokonanie każdorazowo oceny jej efektywności.

Sądziamy, iż można wskazać 3 podstawowe funkcje, których spełnienia oczekuje się od reglamentacji w gospodarce planowej. Są to:

- funkcja ekonomiczna,
- funkcja społeczna,
- funkcja polityczna.

Funkcja ekonomiczna reglamentacji jest odbiciem roli, jaką przejmuje ona od systemu rynkowego. Reglamentacja zaczyna bowiem funkcjonować jako jeden z istotnych regulatorów przebiegu procesu reprodukcji społecznej oraz tempa rozwoju gospodarczego kraju. Decydującego znaczenia w tym kontekście nabiera kwestia, w jakim stopniu wprowadzany system reglamentacji jest w stanie utrzymać w skali społecznej taki poziom zaspokojenia potrzeb, który z jednej strony umożliwia reprodukcję siły roboczej, zaś z drugiej utrzymuje motywacyjny charakter konsumpcji⁶.

Kolejnym aspektem realizowania funkcji ekonomicznej jest skala, w jakiej wprowadzana reglamentacja ogranicza marnotrawstwo

⁴ Por. Wykład ekonomii politycznej, t. 2, Socjalizm, Warszawa 1979, s. 132.

⁵ Por. Z a k r z e w s k i, op. cit., s. 100-111.

⁶ Por. Konsumpcja w gospodarce planowej, Warszawa 1971, s. 21.

zasobów materialnych oraz pracy ludzkiej. Wydaje się, iż w tym zakresie najczęściej wyznacze się reglamentacji trzy bezpośrednie cele.

I tak, racjonowanie można traktować jako sposób na pewną uporządkowanie rynku, będące pierwszym krokiem w kierunku niezbędnych reform (przede wszystkim cen)⁷. Po drugie, można oczekiwać od reglamentacji obniżenia lub stabilizacji poziomu spożycia dóbr, których produkcji z różnych względów nie można utrzymać na dotychczasowym poziomie (bądź zwiększyć). Wreszcie po trzecie, odczuwalnym skutkiem wprowadzenia reglamentacji powinien stać się łatwiejszy dostęp do racjonowanych dóbr konsumpcyjnych w liczącym się zasięgu społecznym. Mamy tu na myśli przede wszystkim likwidację lub ograniczenie kolejek, gwarancje zakupu, obniżenie zjawisk spekulacji itp.

Społeczna funkcja reglamentacji wynika bezpośrednio z realizacji przez socjalistyczne państwo zasad równości i sprawiedliwości społecznej. W interesującym nas zakresie zjawisk wyraża się to między innymi w zapewnieniu każdemu obywatelowi jednakowych możliwości nabycia ogólnie pożądaných dóbr, jak też dodatkowych racji dla tych grup, warstw czy klas społecznych, które uzyskały społeczną akceptację na ten rodzaj przywilejów. Dodatkowym aspektem realizowania funkcji społecznej jest stworzenie lub utrzymanie określonego poziomu integracji społeczeństwa, niwelującego napięcia i antagonizmy społeczne nieuchronnie pojawiające się w sytuacjach drastycznych braków towarowych.

Ostatnia z wymienionych funkcji reglamentacji polega na realizacji przez to rozwiązanie określonych celów politycznych. W warunkach gospodarki socjalistycznej zapewnienie przez państwo odpowiedniego poziomu zaspokojenia potrzeb społeczeństwa jest szczególnie ważnym zadaniem, które warunkuje - pośrednio bądź bezpośrednio - utrzymanie istniejących stosunków produkcji. Podejmowane, w ramach systemu reglamentacji, działania zawsze służyły w rzeczywistości krajów socjalistycznych utrwaleniu podstaw ustrojowych.

Na zakończenie tej części rozważań stawiamy tezę, iż znaczenie poszczególnych funkcji jako kryteriów oceny systemu nie mo-

⁷ Wszystkie dotychczasowe systemy reglamentacji w krajach socjalistycznych kończyły się mniej lub bardziej kompleksowymi regulacjami cenowymi.

ze być jednakowe, zależy w każdym przypadku od konkretnych okoliczności determinujących zastosowanie reglamentacji.

Przyjrzyjmy się teraz, jakie potencjalne zagrożenia niesie ze sobą wprowadzanie reglamentacyjnego systemu dystrybucji dóbr konsumpcyjnych. Zarówno w literaturze, jak i w toku bieżących polemik prasowych zwraca się uwagę na szeroką i zróżnicowaną gamę wad i ograniczeń tego rozwiązania⁸. Wymieńmy je kolejno:

1. Reglamentacja jest zawsze narzędziem utrwalenia rozdzielczo-nakazowego systemu zarządzania gospodarką oraz przyczynia się do eliminacji podstawowych funkcji rynku. Stanowi to poważną przeszkodę na drodze podejmowanych prób bardziej radykalnych zmian w tym zakresie.

2. System kartkowy stawia przed handlem zadania administracyjnej dystrybucji, ogranicza jego rolę i możliwości wpływania na produkcję. W ten sposób produkcja pozbawiona zostaje istotnego bodźca ekonomicznego, który zmuszałby ją do starań o zróżnicowanie i polepszenie jakości wyrobów.

3. Osłabienie motywacyjnej funkcji płacy jest kolejną wadą systemu rozdzielnictwa kartkowego. Płaca stanowi jeden z podstawowych bodźców skłaniających do wzrostu wydajności pracy. Wyłączenie szeregu dóbr z wolnej sprzedaży powoduje zanik dążeń do osiągnięcia większych zarobków na rzecz zmniejszania wysiłku związanego z pracą. Bardziej cenna staje się energia i czas pracowników niż pieniądze, których siła nabywcza jest administracyjnie ograniczona.

4. Problem cen jest problemem kluczowym, zarówno w aspekcie technicznych rozwiązań systemu reglamentacji, jak i jego właściwego funkcjonowania. Wadę reglamentacji są konsekwencje wynikające z nieuniknionego powstania wielopoziomowego systemu cen (kartkowe, wolne, komercyjne, spekulacyjne). Jedną z nich stanowi osłabienie roli pieniądza, szczególnie jeżeli chodzi o jego funkcję miernika wartości. Przy istnieniu szeregu różnych cen dany towar posiada potencjalnie różną wartość. Z perspektywy indywi-

⁸ Por. B o c z a r, K o s s u t, op. cit., s. 237; J. K o w a l c z y k, Będzie jeszcze gorzej, "Polityka" 1981, nr 2; A. M o z o ł o w s k i, Życie na kartki, "Polityka" 1981, nr 12.

dualnego konsumenta stanowi to czynnik dezorientujący i utrudniający decyzje racjonalnego wyboru. Paradoksalna, choć prawdziwa, wydaje się być teza, iż samo wprowadzanie reglamentacji autonomicznie niejako wyzwała tendencje do znacznych podwyżek cen. Tendencja ta bierze się z obaw przed poważną falą sztucznie wstrzymanywanego popytu, która skieruje się na rynek przy próbie zniesienia ograniczeń⁹.

5. Przy wprowadzaniu reglamentacji na ograniczony zestaw towarów można się spodziewać szybkiego przeniesienia się nierównowagi z rynków reglamentowanych na pozostałe, i w konsekwencji - tendencji do rozszerzenia systemu racjonowania.

6. Zróżnicowanie przydziałów - które jest regułą praktyki reglamentacyjnej - stwarza furtkę dla odradzania się nieuzasadnionych przywilejów; a nawet nadużyć, co ważniejsze - spożycie nie jest realizowane indywidualnie, ale w gospodarstwie domowym, w związku z czym przyjęcie takich zasad podziału prowadzi do sytuacji, w której uprzywilejowana jest nie tylko osoba ciężko pracująca, ale cała rodzina.

7. Reglamentacja powoduje znaczne ograniczenie swobody wyboru konsumenta, gdy tymczasem zachowanie jej ma bezsporne znaczenie dla kształtowania się motywacyjnych funkcji konsumpcji. Sens jej istnienia związany jest ponadto z typem współczesnej cywilizacji, w której indywidualna swoboda uznawana jest powszechnie za jedną z podstawowych potrzeb człowieka. Będąc akceptowaną przez ogół społeczeństwa, nabiera wymiaru ponadustrojowego - a jej zaspokojenie staje się jednym z podstawowych celów społecznych w każdych warunkach systemowych¹⁰.

Z tych powodów, wprowadzając system reglamentacji powinno się mieć świadomość, że jest to rozwiązanie w swej istocie niadoskonałe, a konkretne warunki mogą działać w kierunku osłabienia wad systemu bądź też je potęgować.

⁹ Jako przykład można wskazać doświadczenia Bułgarii. Po zniesieniu reglamentacji, w 1952 r. ceny wielu artykułów były wyższe od cen równowagi, biorąc pod uwagę istniejące rezerwy.

¹⁰ Por. A. H o d o l y, B. K o ł o d z i e j e k, R. K r z y ż e w s k i, "Spożycie w gospodarce socjalistycznej", "Zeszyty Naukowe SGPiS" [Warszawa] 1958, nr 67, s. 99.

2. Apropowizacja reglamentowana w latach czterdziestych

2.1. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze

Wprowadzenie pierwszego z omawianych systemów reglamentacji miało miejsce na początku okresu historycznych przeobrażeń społeczno-ekonomicznych. Przemiany te dokonywały się w warunkach ogromnych zniszczeń gospodarczych i skomplikowanej sytuacji społeczno-politycznej. Stopień zniszczeń w poszczególnych działach gospodarki narodowej wynosił średnio około 40%¹¹. Zdevastowane rolnictwo nie było w stanie - wskutek szeregu okoliczności¹² - wyprodukować dostatecznej ilości artykułów żywnościowych. Przemysł, pomimo szybkiego tempa odbudowy¹³, nie wytwarzał jeszcze szeregu wyrobów w ilości wystarczającej na zaopatrzenie ludności (dotyczyło to zwłaszcza zakładów włókienniczych i chemicznych, a więc produkujących na potrzeby rynku).

W sferze cyrkulacji wystąpiła równocześnie nadmierne ilość pieniędzy, której efektem był znaczny wzrost cen¹⁴. Pewien wpływ na wzrost cen wywierał również funkcjonujący w sferze obrotu kapitał prywatno-kapitalistyczny, osiągnący bardzo wysokie marże kosztem zarówno producenta, jak i konsumenta¹⁵. Nieuregulowany

¹¹ W literaturze przytacza się szacunkowe wielkości zniszczeń dla przemysłu i rolnictwa ok. -31%, dla komunikacji - 50%, dla leśnictwa - 28%, wreszcie dla handlu - 63% zaniejszenia wartości ogólnego majątku. Por. K. S e c o m e k i, Analiza wykonania planu 3-letniego, Warszawa 1950, s. 12.

¹² Można do nich zaliczyć drastyczne zaniejszenie pogłowia zwierząt hodowlanych, niezagospodarowanie części Ziemi Odzyskanych z uwagi na trwające wciąż ruchy migracyjne oraz niedostateczne ilości materiału siewnego, maszyn i narzędzi rolniczych.

¹³ Na przestrzeni niecałych dwóch lat (1945-1947) produkcja przemysłowa wzrosła o 30%. Por. A. J e z i e r s k i, B. P e t z, Historia gospodarcza Polski Ludowej, 1944-1975, Warszawa 1980, s. 83.

¹⁴ Por. H. M i n o, Nożyce cen. "Życie Gospodarcze" 1946, nr 22.

¹⁵ Por. H. M i n o, O właściwe drogi przedsiębiorczości prywatnej, "Trybuna Wolności" 1946, nr 106.

problem własności w handlu sprawiał, że państwo nie posiadało kontroli nad tą sferą działalności¹⁶.

Obiektywną konsekwencją niektórych wymienionych okoliczności był bardzo niski poziom spożycia podstawowych artykułów. Z drugiej strony wiązało się to ze słabo rozbudzonymi potrzebami. Sprowadzały się one, dla większości społeczeństwa, do niezbędnych rozmiarów konsumpcji determinowanej jedynie czynnikami biologicznymi. W tej grupie uwarunkowań należy ponadto wskazać na istniejący w społeczeństwie dysonans pomiędzy klasą prywatnych posiadaczy a częścią społeczeństwa związaną z sektorem państwowym. Pozwalało to państwu na realizację takiej polityki aprowizacyjnej, która preferowała ludność związaną z nowym ustrojem.

W sferze uwarunkowań natury społeczno-politycznej podstawową sprawą była praktyczna realizacja sprawiedliwości społecznej oraz jej utrwalenie w świadomości społecznej jako podstawowej zasady państwa socjalistycznego. Niemniej ważną kwestią było udowodnienie efektywności powstałej gospodarki socjalistycznej i jej zdolności do zaspokojenia potrzeb społecznych. Stworzenie takich możliwości wymagało pozyskania całego społeczeństwa dla realizacji socjalistycznych przeobrażeń. Był to jednocześnie przejaw działań ukierunkowanych na oparcie ustroju na jak najszerszej bazie społecznej. Kroki takie były o tyle ułatwione, iż większość społeczeństwa - zintegrowana odzyskaniem niepodległości - rozumiała konieczność poniesienia szeregu wyrzeczeń na rzecz młodego ustroju, który zapowiadał postawienie człowieka w centrum swego zainteresowania i mówił o stworzeniu mu możliwości pełnej samorealizacji.

Wreszcie, można wskazać na jeszcze jedną, niejako zawewnętrzną przesłankę przyjętego rozwiązania. Omawiane lata są okresem wprowadzania reglamentacji w wielu innych krajach, wydawało się więc, że jest to nieodłączny element gospodarczo sytuacji powojennej. Reglamentacja istniała w owym czasie zarówno w krajach kapitalistycznych (Wielka Brytania, Niemcy), jak i socjalistycznych (ZSRR, Bułgaria).

¹⁶ Dopiero w połowie 1947 rozpoczęto reformę rynku wewnętrznego znaną jako "bitwa o handel". Szerzej na ten temat por. J. K u l i Ń s k i, Bitwa o handel 1947-1948, Warszawa 1977.

Spróbujmy obecnie - w świetle nakreślonej powyżej sytuacji - sformułować podstawowy cel wprowadzonej reglamentacji. Niewątpliwie taki stanowiło zapewnienie minimalnego poziomu konsumpcji podstawowych produktów, zwłaszcza żywnościowych, w obliczu dramatycznej sytuacji aprowizacyjnej. Bowiem - jak to powiedział wówczas W. Gomułka - "Niebezpieczeństwo głodu zaciskało się na gardle całej ludności Polski. Nie niedostatek, ale głód w najdosłowniejszym tego słowa znaczeniu"¹⁷.

2.2. Założenia organizacyjne systemu

Aprowizacja reglamentowana została wprowadzona w 1945 r. i istniała przy stałe ograniczonym zakresie do końca 1948 r.¹⁸

Systemem reglamentowanej sprzedaży objęto podstawowe artykuły spożywcze i przemysłowe. W pierwszej grupie znalazły się m. in. chleb, mąka, tłuszcze, cukier, mleko, natomiast spośród towarów przemysłowych w ramach aprowizacji reglamentowanej rozprowadzono m. in. tkaniny, wyroby dziewiarskie, obuwie. Sprzedaż żywności w warunkach przydziałów odbywała się po cenach dostosowanych do poziomu płac robotników oraz pracowników sektora państwowego i spółdzielczego¹⁹. Finansowaniu różnic wynikających z niższej ceny sprzedaży niż ceny skupu służyły powołany 26 X 1945 r. Fundusz Aprowizacyjny.

Istotnym założeniem systemu aprowizacji reglamentowanej było zapewnienie - w warunkach przydziałów kartkowych - tylko części zapotrzebowania pojedynczej osoby na podstawowe artykuły żywnościowe. Było to uwarunkowane niskimi zasobami państwa tych pro-

¹⁷ Por. J. G o ł ę b i o w s k i, Nacjonalizacja przemysłu w Polsce, Warszawa 1963, s. 239.

¹⁸ Por. B o c z a r, K o s s u t, op. cit., s. 236. Nie był to jednakże jedyny okres reglamentacji w Polsce Ludowej. Ponownie wprowadzono reglamentację w roku 1951 i trwała ona do 1952 r. Nie mniej z uwagi na ograniczony charakter (dotyczyła tylko mięsa i jego przetworów) oraz nie zmieniony w decydującym stopniu poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, okres ten nie został włączony do analizy.

¹⁹ Por. Rola aprowizacji reglamentowanej, "Gospodarka Planowa" 1947, nr 23.

duktów. Normy przydziałów artykułów spożywczych w ramach zaopatrzenia reglamentowanego pozwalały na dostarczenie - w zależności od ich rodzaju - dziennej wartości kalorycznej od 1998 kalorii do 2200 kalorii na osobę²⁰.

Kolejnym założeniem było oparcie systemu na zasadach klasowych, zostały bowiem ustalone zróżnicowane normy zaopatrzenia w zależności od stosunku do własności środków produkcji i charakterystyki społecznej różnych grup społeczeństwa. I tak uprawnioną do otrzymywania przydziałów była tylko ludność nierolnicza, tj. osoby, które swoich potrzeb nie mogły pokryć z własnych wyrobów produkcyjnych. Grupy osób uprawnionych do otrzymywania przydziałów wyglądały następująco:

1) korzystający z indywidualnych przydziałów żywnościowych z tytułu wykonywanej pracy (w sektorze państwowym lub spółdzielczym);

2) osoby korzystające ze zbiorowych przydziałów żywnościowych (tzw. żywienia zbiorowego);

3) osoby korzystające z indywidualnych przydziałów żywnościowych z tytułu opieki społecznej;

4) osoby korzystające z indywidualnych przydziałów żywnościowych z tytułu pobieranej nauki;

5) osoby korzystające ze zbiorowych przydziałów żywnościowych z tytułu opieki społecznej, opieki nad zdrowiem oraz z tytułu pobierania nauki;

6) osoby korzystające z indywidualnych przydziałów żywnościowych z tytułu "pozostawienia na utrzymaniu" przez osoby uprawnione do indywidualnego zaopatrzenia;

7) osoby pozostające na pełnym utrzymaniu Państwa (czynniki wojskowi, funkcjonariusze milicji obywatelskiej i służby bezpieczeństwa)²¹.

W celu zachęcenia ludności do pracy w pewnych działach produkcji ustalono wyższe normy dla grup zatrudnionych w gałęziach wytwórczości o specjalnym znaczeniu dla rozwoju i funkcjonowania gospodarki, np. górnictwo, hutnictwo, kolej.

²⁰ Por. Mały rocznik statystyczny GUS, Warszawa 1947, tabl. A, s. 97.

²¹ "Gospodarka planowa" 1947, nr 1-2.

Przydziały w ramach karty aprowizacyjnej miały charakter ilościowy, tzn. określano ilość danego produktu przysługującą posiadaczowi karty. Charakterystyczną rzeczą w tym systemie był fakt, że karta aprowizacyjna stanowiła składnik płacy robotniczej; średnio ok. 40% płacy realnej robotnika stanowiła właśnie karta aprowizacyjna, około 10% świadczenia w naturze i ok. 50% gotówka²². Przy niewysokich płacach nominalnych forma ta stanowiła istotny element płac realnych, decydujący o położeniu materialnym znacznej części społeczeństwa.

2.3. Próba oceny

Dokonywanie oceny zjawiska z perspektywy kilkudziesięciu lat nie jest łatwe, zwłaszcza jeżeli opiera się na fragmentarycznych informacjach. Wydaje się, że jedyną możliwością jest ocena poprzez przyznanie stopnia realizacji zasadniczego celu, jaki postawiono przed aprowizacją reglamentowaną oraz zakres spełnienia wspomnianych poprzednio funkcji.

Jeżeli chodzi o podstawową kwestię zapewnienia części społeczeństwa minimalnej ilości dóbr żywnościowych, to wydaje się, że podstawowy cel aprowizacji został osiągnięty. Stała się ona istotnym środkiem wspomagania "fizjologicznej odbudowy narodu", zwłaszcza w pierwszych latach swego istnienia, kiedy to chodziło o odciążenie widma głodu²³. Zapewniając taki poziom zaspokojenia podstawowych potrzeb, który umożliwił odradzanie się zrujnowanej gospodarki, aprowizacja realizowała skutecznie swą funkcję ekonomiczną.

Sposób organizacji systemu, przejawiający się w objęciu nim wyłącznie ludności związanej z nowym ustrojem, pozwalał na realizację w praktyce głoszonych zasad i stanowił zapowiedź konsekwentnej polityki gospodarczej i społecznej podporządkowanej interesom klasy robotniczej oraz klas i warstw sprzymierzonych.

²² Por. J e z i e r s k i, P e t z, op. cit., s. 68.

²³ Por. E. S a c k i a w i c z, Rozwój rynku zbożowego w Polsce, Warszawa 1962, s. 19.

Przyłączenie do nowego ustroju znacznej części społeczeństwa - poprzez m. in. zapewnienie ludziom stałych przydziałów najważniejszych dóbr - pozwalało na przezwycięzenie szeregu trudności natury gospodarczej i politycznej w okresie odbudowy.

Realizacji funkcji aprowizacji reglamentowanej sprzyjał stosunkowo prosty sposób jej zorganizowania i niewielkie wymagania społeczeństwa. Dlatego też system kartkowy nie spotkał się nigdy ze zbyt silną opozycją²⁴.

Już wówczas dostrzegano jednak, że "jakkolwiek system rozdzielnictwa reglamentowanego znacznie się usprawnił [...] i perspektywy w tej dziedzinie [...] są pomyślne, to jednak utrzymywanie go na dłuższą metę nie jest uważane za celowe z punktu widzenia ekonomicznego. System ten cechują bowiem liczne niedogodności"²⁵. Totalnie w momencie kiedy osiągnięty został zasadniczy cel, dla którego wprowadzono system aprowizacji reglamentowanej, wyraźnie widoczne wady systemu sprawiły, że został on zniesiony, gdy tylko pojawiła się taka możliwość.

3. System reglamentacji w latach osiemdziesiątych

3.1. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze

Omawiany okres charakteryzuje się, w porównaniu z latami czterdziestymi, znacząco odmiennymi warunkami ekonomicznymi i społecznymi. Gospodarka narodowa reprezentuje na progu lat osiemdziesiątych relatywnie wysoki poziom rozwoju. Dominującą rolę w tym procesie odgrywa czynnik jakościowy oparty na wzroście społecznej wydajności pracy.

W sferze konsumpcji odbiciem wspomnianych zjawisk jest zarówno dość wysoki poziom spożycia²⁶, jak też rozbudowana jego

²⁴ Por. M. B r o j d a s, Przed zniesieniem systemu kartkowego, "Życie Gospodarcze" 1948, nr. 18.

²⁵ Perspektywy aprowizacji reglamentowanej, "Gospodarka Planowa" 1948, nr 3, s. 103.

²⁶ Spożycia niektórych artykułów konsumpcyjnych na 1 mieszkańca było w 1980 r. następujące (w kg): ziemniaki - 158, mięso i produkty - 79 (w tym mięso wołowe - 18,7; wieprzowe 37,1, drobiowe - 11,2); tłuszcze zwierzęce - 8,1, roślinne - 7,8; masło

struktura. Nastąpiło tu wyraźnie odczuwane przesunięcie akcentów z ilościowej strony zaspokajania potrzeb na stronę jakościową²⁷.

Załamanie się - z końcem minionej dekady - realizowanej polityki gospodarczej (w wyniku wielokrotnie analizowanych przyczyn)²⁸ postawiło kraj w obliczu poważnego kryzysu ekonomicznego i społecznego. W sferze gospodarczej objawiał się on znacznym zmniejszeniem rozmiarów produkcji rolnej i przemysłowej²⁹. Jednocześnie pojawiło się szereg dysproporcji, z których szczególnie ostry przebieg miała rozbieżność pomiędzy popytem, zwłaszcza na artykuły żywnościowe, i oferowaną podażą. Poważny wpływ na naruszenie harmonii na rynku żywnościowym wywarł znaczny wzrost dochodów ludności i stały, utrzymywany ze względów społeczno-politycznych, poziom cen na większość artykułów spożywczych. Rozregulowany rynek żywnościowy sprawiał dodatkowe kłopoty społeczeństwu w zaopatrywaniu się w pożądane dobra. Równocześnie istniały znacznie rozbudzone potrzeby konsumpcyjne, co w konfrontacji z możliwością ich zaspokojenia wywoływało głębokie frustracje i było groźnym źródłem napięć społecznych.

Coraz większego znaczenia zaczął nabierać uprzywilejowany dostęp do deficytowych dóbr, co podważało w ludziach wiarę w gwarantowane przez ustrój zasady sprawiedliwości społecznej. Ponadto preferowanie w zaopatrzeniu dużych ośrodków miejskich oznaczało naruszanie zasad równości społecznej. W efekcie obserwowano w społeczeństwie nasilenie się tendencji egalitarystycznych i żądań uregulowania rynku, czego przejawem był m. in. punkt 13 tzw. porozumienia gdańskiego³⁰, mówiący o wprowadzeniu reglamentacji mięsa i jego przetworów.

- 8,9, cukier - 11,4, środki do prania i mycia - 8,6. Mały rocznik statystyczny GUS, Warszawa 1981, s. 75.

²⁷ Por. *Polityka i organizacja żywienia ludności*, red. W. K a m i ń s k i, Warszawa 1980, s. 41 i n.

²⁸ Szczegółową analizę przyczyn obecnego kryzysu zawiera m. in. *Rządowy raport o stanie gospodarki*, Warszawa lipiec 1981.

²⁹ Por. jak wyżej tablica 2, s. 121.

³⁰ Por. "Trybuna Ludu" 1980, nr 208.

Nie powinno się jednak - badając uwarunkowania społeczne wprowadzenia reglamentacji - zbyt przeceniać tego głosu. Powstał on wszak w niezwykłych okolicznościach i był bardziej dyktowany względami emocjonalnymi, bieżącymi niż świadomym wyborem takiego rozwiązania wraz z jego wszystkimi konsekwencjami. Opowiadając się za reglamentacją społeczeństwo oczekiwało, iż zapewni ona sprawiedliwy podział ograniczonej ilości danego dobra, niwelujący narastające w ostatnich latach różnicowanie. I to stanowiło - w świetle nakreślonej sytuacji - główną przesłankę społecznych opinii w tej kwestii³¹.

Wekazać należy jeszcze na pewne względy natury politycznej, jakie prawdopodobnie odegrały poważną rolę przy wyborze takiego rozwiązania. Chodzi tu o konieczność udowodnienia zdolności gospodarki socjalistycznej do zaspokojenia potrzeb społeczeństwa. Nabiera to szczególnego wymiaru, zważywszy okres istnienia państwa socjalistycznego i brak bezpośrednich, zewnętrznych przyczyn kryzysu gospodarczego.

Nakreślone uwarunkowania oczywiście nie wyczerpują całości zagadnienia, albowiem problem jest dużo bardziej złożony, tak jak złożona była sytuacja społeczno-ekonomiczna w owym czasie.

Spróbujmy, opierając się na dotychczasowych rozważaniach, określić podstawowy cel przywiecający wprowadzeniu reglamentacji w tym okresie. Można wnioskować, że podstawową sprawą była kwestia ustabilizowania rynku, co wiązało się z koniecznością znacznego ograniczenia poziomu spożycia. Równie istotną sprawą było wyjście na przeciw społecznym oczekiwaniom zapewnienia sprawiedliwego podziału posiadanych zasobów dóbr konsumpcyjnych³².

3.2. Założenia organizacyjne systemu

Reglamentacja została wprowadzona od początku II kwartału 1981 r.³³ W założeniach była rozwiązaniem krótkotrwałym, trwającą

³¹ Por. R. Sobiech, Kartki: oczekiwania i wątpliwości, "Życie Gospodarcze" 1981, nr 8.

³² Por. Ocena projektu systemu racjonowania artykułów mięsnych i masła, praca zbiorowa pod kierunkiem B. Góreckiego, IHWiU Warszawa grudzień 1980 (mpis powiel.).

³³ Pięć lat wcześniej wprowadzono reglamentowaną sprzedaż cukru. Niezaskomplikowana organizacja sprzedaży oraz bardzo ograni-

cym tylko 3 miesiące. Jednakże sytuacja rynkowa oraz głębszy opini społecznej sprawiły, że okres ten uległ przedłużeniu i trwa do chwili obecnej. Systemem reglamentowanej sprzedaży objęte miało być jedynie mięso i jego przetwory. W praktyce jednak ulegał on rozszerzeniu, by w końcu 1981 r. przyjąć rozmiary istniejące obecnie. W systemie reglamentacji ustalonym przez Ministerstwo Handlu Wewnętrznego i Usług sprzedawane są następujące artykuły: mięso i jego przetwory, tłuszcze roślinne i zwierzęce, przetwory zbożowe, cukier, słodycze (czekolada), alkohol, papierosy produkcji krajowej, proszek do prania oraz mydło.

Systemem zaopatrzenia kartkowego objęte całe społeczeństwo, z wyjątkiem osób zaopatrywanych w systemach zamkniętych (służba wojskowa, osoby odbywające karę pozbawienia wolności itd.) oraz uchylających się od pracy. Dla poszczególnych grup społeczno-zawodowych zostały ustalone zróżnicowane normy przydziałów. Związane normy przysługują osobom zatrudnionym w szczególnie ważnych gałęziach wytwórczości oraz w trudnych warunkach pracy (górnictwo, hutnictwo). Natomiast niższe normy zostały ustalone dla ludności rolniczej, utrzymującej się z pracy we własnych gospodarstwach. Odnotować trzeba kilkakrotną modyfikację systemu idącą w kierunku zmniejszenia ilości norm oraz obniżenia wielkości przydziałów na większość przyznanych norm.

Wprowadzony system reglamentacji nosi charakter ilościowo-asortymentowy, to znaczy określana jest wielkość przydziałów miesięcznych danego dobra z jednoczesnym podziałem na gatunki (dotyczy to mięsa). Wielkości przydziałów powiązane są z rodzajem norm, których ilość waha się od jednej (papierosy) do siedmiu (mięso).

Sposób organizacji sprzedaży początkowo opierał się na obowiązku rejestracji kartek w określonych sklepach na określony dzień, jednakże w chwili obecnej obowiązek taki nie istnieje. Nie ma również rozbięcia w ramach kartki zaopatrzeniowej na mięso i wędliny oraz drób.

Przydziały w ramach reglamentacji - wobec zniesienia handlu wolnorynkowego dóbr objętych reglamentacją - stanowią jedyne oficjalne źródło zaopatrzenia w te artykuły.

czony zakres zjawiska sprawiły, że sprzedaż ta funkcjonowała bez zakłóceń. Z tych powodów okres ten został w naszej analizie pominięty.

Nie zamierzoną cechą obecnego systemu jest istnienie reglamentacji "regionalnej". Obok listy reglamentowanych artykułów ustalonej przez MHWiU poszczególne województwa, na podstawie decyzji miejscowych władz, wprowadziły regionalne reglamentowanie szeregu artykułów nie objętych listą centralną³⁴. Wielkości przydziałów dóbr objętych tą reglamentacją nie były jednakowe w poszczególnych województwach. Podobnie różnicowane były zamienniki, to jest artykuły, które można nabyć zamiast objętych reglamentacją papierosów i alkoholu.

W ostatnim okresie wprowadzono dodatkowo tzw. wkładki zaopatrzeniowe do dowodów osobistych, w których rejestruje się fakt wydania kartek na poszczególne miesiące. Wkładka stanowi jedyną podstawę uprawniającą do otrzymywania kartek zaopatrzeniowych.

3.3. Próba oceny

Podobnie jak w przypadku reglamentacji lat czterdziestych spróbujmy syntetycznie ocenić efektywność omawianego powyżej systemu, zastrzegając się jedynie, że ocena taka nie może być pełna, jako że okres powtórnej reglamentacji ciągle jeszcze trwa. Istotną pomocą przy formułowaniu kolejnych ocen będą dla nas materiały stanowiące wyniki badań opinii społecznej dotyczące interesujących nas kwestii³⁵. Należy dodać, iż społeczeństwo w znacznej mierze opowiedziało się za takim sposobem zaspokajania podstawowych potrzeb, stąd jego opinie stanowią istotny punkt odniesienia dla podejmowanych ocen.

Rozpatrując wpływ reglamentacji na całą sferę zjawisk ekonomicznych, można wskazać na szereg negatywnych stron istniejącego systemu.

³⁴ Por. "Gazeta Handlowa" 1981, nr 39.

³⁵ Korzystamy z danych zawartych w następujących opracowaniach IHWiU; M. Michalski, E. Niemczyk, Raport z wyników badania ankietowego w sprawie kartkowego podziału mięsa i jego przetworów (pis. powiel.), IHWiU UAM, 1981; opinie o kartkowym systemie sprzedaży mięsa i przetworów w świetle badań gospodarstw domowych, red. J. Szymczak (pis. powiel.), IHWiU UW, 1981. Należy informacyjnie dodać, że obydwa badania przeprowadzono na ogólnopolskim panelu, będącym reprezentatywną próbą ogółu gospodarstw domowych w Polsce.

Reglamentacja lat osiemdziesiątych jest systemem wprowadzonym w sytuacji drastycznego ograniczenia spożycia³⁶. Są to więc ilości zupełnie odmienne od lat czterdziestych. W tym okresie chodziło o zwiększenie spożycia rodzin pracowniczych tak, aby możliwie najbardziej zbliżyć je do poziomu zapewniającego reprodukcyjne odtworzenie siły roboczej. Jak wspominaliśmy, nie w pełni zostało to zrealizowane, jednak tendencja wzrostowa przydziałów dawała wyraźnie dostrzegalne efekty sotywacyjne. Wprowadzenie ostatniej reglamentacji łączy się z przeciwnymi tendencjami. Ustalone normy przydziału artykułów żywnościowych gwałtownie obniżały poziom spożycia większości rodzin w Polsce. Nie rozstrzygając w tym miejscu kwestii, czy utrzymano poziom spożycia wystarczający dla biologicznej reprodukcji siły roboczej, śmiało można stwierdzić, iż obniżono minimum "społecznie niezbędnej" konsumpcji³⁷. Negatywne skutki tego stanu są widoczne już w drastycznym zaniku funkcji ekonomicznych spożycia, szczególnie motywacyjnej.

Jednak, najbardziej szkodliwy ekonomicznie jest negatywny wpływ działającego systemu reglamentacji na możliwość przeprowadzenia reform gospodarczych. Sprawdzoną regułą jest, iż okresy trudności rynkowych implikują zwykle konieczność zmian systemowych w gospodarce, co wymaga skupienia wysiłków na sprawach produkcji. Tymczasem reglamentacja skupia społeczną energię na sprawach podziału i wymiany, co opóźnia realizację reform, a tym samym odraza powrót do normalnego rynku³⁸.

³⁶ Ocenia się, że wysokość przeciętnego spożycia mięsa wg norm kartkowych wynosiła w 1981 r. ok. 37 kg. Jest to poziom niższy od wielkości przyjętych do obliczenia minimum socjalnego (prof. A. Tymowski, 1970 r. minimum roczne dla mężczyzny umiarkowanie ciężko pracującego - ok. 41 kg), niższy także od wykazywanego w badaniach budżetów rodzinnych w 1979 przeciętnego spożycia w najniższej grupie dochodowej gospodarstw pracowniczych - 43,2 kg i wreszcie niższy od norm żywieniowych wprowadzonych Zarządzeniem Ministerstwa Zdrowia w 1974 r. Por. Ocena projektu...

³⁷ Por. M i c h a ł a k, N i e m c z y k, op. cit., s. 4.

³⁸ Por. materiały z dyskusji redakcyjnej "Życia Warszawy" zamieszczone w dodatku "Życie i Nowoczesność". "Życie Warszawy" 1981, nr 1.

W świetle wyników przeprowadzonego sondażu nasuwa się wniosek, że jeden z podstawowych problemów, do zlikwidowania którego miał się przyczynić system kartkowy, nie został nawet częściowo rozwiązany. Nie zwiększyła się dostępność dóbr reglamentowanych, nie zniknęły kolejki. Prawie 87% badanych spotyka się z sytuacjami, w których mimo posiadania kartek nie może kupić przysługującej im ilości towarów³⁹. Podobnie jednoznacznie negatywna jest opinia społeczeństwa o utrzymującej się uciążliwości zakupów. Pewne wyobrażenie o skali marnotrawionego wysiłku i czasu poświęcanego zakupom dają następujące liczby: 97% ankietowanych nadal stoi w kolejkach, z tego 64% twierdzi, że kolejki są obecnie dłuższe bądź też pozostały bez zmian (odpowiednio 20% i 44%)⁴⁰. Jednocześnie prawie 70% respondentów jednorazowy zakup mięsa zajmuje ponad godzinę⁴¹.

Charakterystyczne są odpowiedzi świadczące o tym, iż prawie 90% konsumentów realizuje swe przydziały częściami, ponieważ to co znajduje się w sklepie nie jest tym, co chcieliby kupić⁴². Powyższa sytuacja potwierdza utrzymywanie się ciągle jeszcze rozbudowanej struktury potrzeb i utrwalonych poprzednio struktur spożycia. Ich obecność sprawia, że w subiektywnym odbiorze reglamentowane przydziały są oceniane bardziej negatywnie niż jest to uzasadnione wymową faktów. W łańcuchu następstw nie zaspokojony popyt przenosi się na wolny, a często także czarny rynek⁴³. Ma to swoje negatywne skutki dla obciążenia finansowego rodzin, ponieważ ceny, jakie płać za kupowane w ten sposób towary są często wielokrotnością cen detalicznych.

W kontakcie przedstawionych powyżej uwag, można ocenić, iż wprowadzony ponownie w Polsce system reglamentacji staje się już źródłem powstawania zbyt wielu niekorzystnych zjawisk ekonomicznych, społecznych, a nawet politycznych.

³⁹ Opinie o kartkowym..., aneks, tabl. 3.

⁴⁰ Ibidem, aneks, tabl. 4; M i c h a ł a k, N i e m c z y k, op. cit., s. 5.

⁴¹ Opinie o kartkowym..., aneks, tabl. 5.

⁴² Ibidem, aneks, tabl. 13.

⁴³ Por. M i c h a ł a k, N i e m c z y k, op. cit., s. 6.

Zakończenie

W naszym przekonaniu efektywne działanie systemu reglamentacji jest bezpośrednim wynikiem spełnienia 3 podstawowych warunków, które formułujemy następująco:

1. Konieczność akceptacji społecznej;
2. Wyraźna perspektywa poprawy;
3. Właściwe rozwiązania organizacyjne.

Ad 1. Wprowadzony system musi spełniać oczekiwania społeczne odnośnie bardziej sprawiedliwego niż dotąd podziału środków; dawać wyraźnie odczuwaną poprawę w ich dostępności, zarówno w zakresie gwarancji otrzymania przydzielonych racji, jak też w odniesieniu do pozostałych niereglamentowanych dóbr; wreszcie o społecznej akceptacji przesądza także skuteczność opanowania nieuchronnych zjawisk spekulacyjnych.

Ad 2. Wprowadzenie racjonowanej sprzedaży powinno funkcjonować jako jeden z elementów programu poprawy zaopatrzenia. Wraz z reglamentacją należałoby przedstawić społeczeństwu taki program. Rzeczą niezmiernie istotną jest wypracowanie i włączenie do systemu mechanizmu weryfikującego konieczność jego dalszego utrzymania⁴⁴.

Ad 3. Właściwe rozwiązanie organizacyjnych problemów reglamentacji jest jednym z warunków poprawnego funkcjonowania całego systemu. Mamy tu na myśli zarówno organizację w jej wyrazie technicznym, jak też w sferze bardziej ogólnych zasad działania.

Można powiedzieć, iż w generalnym zarysie system reglamentacji lat osiemdziesiątych nie spełnia w dostatecznej mierze żadnego z wymienionych postulatów. Jeżeli więc działający system nie realizuje należycie swych podstawowych funkcji, koniecznym staje się zastanowienie, na ile jest to wina konkretnego systemu, a w jakiej mierze o ostatecznym wyniku przesądzają istniejące warunki społeczne i gospodarcze. Niezwykle trudno byłoby sformułować dzisiaj jednoznaczne odpowiedzi.

⁴⁴ Por. Ocena projektu...

Na zakończenie opracowania chcielibyśmy jednak przedstawić hipotetycznie nasze stanowisko. Otóż sądzimy, że w przeważającej mierze negatywne efekty wprowadzanego systemu reglamentacji są pośrednio determinowane warunkami społeczno-gospodarczymi. Bowiem jak wiąckość środków, reglamentacja może funkcjonować prawidłowo do momentu, kiedy istniejące warunki stanowią dlań czynnik wspomagający. Natomiast po przekroczeniu pewnego poziomu społeczno-gospodarczego rozwoju wywołane nim uwarunkowania zaczynają coraz wyraźniej działać w kierunku odwrotnym.

W pierwszym rzędzie czynnikiem osłabiającym efektywność reglamentacji jest osiągnięty poziom oraz związana z nim struktura spożycia. Kryzys lat osiemdziesiątych nastąpił w Polsce po latach wyraźnego wzrostu poziomu konsumpcji indywidualnej. Miało to swoje bezpośrednie rezultaty w znacznie rozbudowującej się strukturze potrzeb oraz komplikujących się strukturach spożycia w przekrojach grup i warstw społecznych.

Osiągnięty poziom zaspokajania potrzeb stanowił jednocześnie istotny czynnik wyznaczający progresywny poziom przyszłych dążeń konsumpcyjnych w stosunkowo krótkim horyzoncie czasu. Wszystko to spowodowało, iż indywidualna konsumpcja stawiała się procesem o coraz bardziej komplikującym się przebiegu.

Na tle tych uwarunkowań, konieczność radykalnego ograniczenia spożycia produktów żywnościowych była odczuwana niezwykle drażniąco. Bezpośrednie konsekwencje tego stanu dla wprowadzanego systemu reglamentacji były następujące:

- gwarantowany przez kartki poziom spożycia przez znaczną część społeczeństwa został uznany za niewystarczający;
- istnienie w gospodarstwach domowych utrwalonych już nawyków konsumpcyjnych, przejawiających się w dążeniu do utrzymania konsumpcji na osiągniętym poziomie i w ramach dotychczasowych wzorów odżywiania się (znany w literaturze efekt rygla), angażuje znaczne nakłady energii skierowane na zdobycie towarów niemalże za "węzełkę cenę". Efektem tego jest rozkwit czarnego rynku z wszystkimi jego wadami;
- skomplikował się niepomiernie system intersubiektywnych ocen tego co jest sprawiedliwym społecznie podziałem. Możliwość uzgodnienia stanowisk w tej kwestii staje się prawie nierealna. Na tym tle pogłębiają się konflikty i napięcia społeczne między miastem a wieś, między najzamożniejszymi a najniżej uposażonymi itd.;

- rozbudowana struktura spożycia wręcz wymusza również skomplikowany system organizacji dystrybucji. Z jednej strony wymaga to długotrwałego przygotowania systemu, z drugiej każde "potknięcie" uruchamia reakcję łańcuchową i grozi natychmiastowym chaosem na rynku;
- pogłębiać się muszą dysproporcje między podażą i popytem wskutek tego, iż część wydatkowanych do tej pory środków na artykuły żywnościowe (większe ilości, wyższa jakość) zostaje zwolniona. Załamaniu się realnych szans na realizację rozbudowanych przedtem aspiracji, połączone z odczuwanymi boleśniami ograniczeniami, łatwo znajduje ujęcie w nastrojach paniki. Powoduje to powstawanie coraz większych luk towarowych w coraz liczniejszych sektorach rynku, a w ślad za tym presję rozszerzenia reglamentacji. Z punktu widzenia przedstawnionego celu reglamentacji, wywołuje ona odwrotny skutek - zamiast doprowadzić do uregulowania rynku dóbr reglamentowanych powoduje dezorganizację rynku dóbr niereglamentowanych!
- przy ilościowym i jakościowym obniżeniu poziomu spożycia, reglamentacja - odbierana jako sztuczna bariera uniemożliwiająca jego wzrost - praktycznie wyłącza działanie motywacyjne konsumpcji.

Wymienione efekty dających się już zaobserwować reakcji konsumentów na ograniczenia reglamentacyjne stanowią - naszym zdaniem - pośrednie odbicie podkreślonych warunków społeczno-ekonomicznych, w jakich reglamentacja zawsze będzie systemem podziału mniej skutecznym. Pozostaje ostatni, ale jakże ważny element owych uwarunkowań, na który chcemy zwrócić uwagę.

Kryzys lat osiemdziesiątych jest zjawiskiem, które może znacznie dezorganizować i osłabić gospodarkę, jednak nie jest w stanie zburzyć całego, rozbudowanego już przedtem, potencjału produkcyjnego. W tym stanie rzeczy, niezbędna reforma gospodarcza - jakkolwiek postać przybierze w szczegółowych rozwiązaniach - musi stawiać na intensywny mechanizm rozwoju. Jest niekwestionowaną tezą, iż zasadniczą rolę w tym mechanizmie odgrywa pobudzająca funkcja płacy, połączona z atrakcyjną ofertą rynkową.

System reglamentacyjnego rozdziału dóbr - ze swymi bezpośrednimi, jak też pośrednimi skutkami - w tym mechanizmie już się nie mieści. Oznacza to niewspółmierne skomplikowanie procesu przechodzenia od reglamentacji do sprawnie działającego systemu mo-

tywacji materialnej. Nie rozwijając kwestii szerzej, wyeterczy wskazać na skalę koniecznych zapasów, które po likwidacji kartek musiałyby trafić na rynek, aby nie tylko nie dopuścić do jego ponownego zakłamania, ale jednocześnie odtworzyć ponownie jego funkcje motywacyjne.

Zyskuje na aktualności zatem pytanie, czy taki poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, przy którym istniejące warunki przestają wspierać funkcjonowanie systemu reglamentacji i staje się dlań uciążliwymi ograniczeniami, nie został już w Polsce przekroczony?

Anna Brysiak, Krzysztof Mieczak

ASSESSMENT OF RATIONING SYSTEMS OF CONSUMER GOODS
AT DIFFERENT STAGES OF POLAND'S SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

The article analyzes effectiveness of the rationing systems, which functioned in Poland in the 1940's (stage of low socio-economic development) and in the 1980's (stage of developed economy).

The starting hypothesis is contained in the statement that in conditions of relatively low level of socio-economic development, the rationing system is an effective way of distributing the available consumer goods while whenever this level is significantly higher the effectiveness of the system is much lower.

The entire analysis is contained in three basic parts.

The first one of them carries a character of a theoretical introduction to problems of rationing; it contains a presentation of the general functions performed by the rationing system, and thus introduces certain criteria of assessment.

In the next part, there was performed analysis of rationing system in the field of food supplies in the 1940's including its basic aims accompanied by an attempt at its assessment.

The next part of analysis is devoted to rationing in the 1980's. The authors' attention was focussed on differences in theoretical conditions in introduction of this solution and analysis of possibilities of effective functioning of rationing at this stage of the country's socio-economic development.

The final part of the article contains a short comparison of both periods and indicates the most important conclusions ensuing from the performed analysis.